

STANDEISKY ÉVA

ÉRTELMISÉGI ANTISZEMITIZMUS A KORAI KÁDÁR-KORSZAKBAN

A szokásos mocskolódó hangnemben, teljesen általánosító módon szidják a zsidókat.

(Egy lakáslehallgatási jegyzőkönyvet készítő belüleges megjegyzése, 1961. március 4.)

A nyílt politikai antiszemitizmusnak a létező szocializmus évtizedeiben nem volt tere. A mindennapok antiszemitizmusát, az otthoni, egyetemi, kocsmai, futball-lelátói zsidózást sem igen gátolták: a hatalom számára az tűnt ésszerűbbnek, ha egyszerűen tudomást sem vesz róla.

Ez a tanulmány a zsidóellenesség vizsgálatát az 1957–1963 közötti időszakra és a népi írók köréhez tartozó értelmiségiek néhány jobboldali csoportjára szűkíti, s – a jelzett időbeli és tematikus határon belül – a nagy társadalmi változásokat túlélő antiszemita beidegződéseket, valamint a napi politikához kapcsolódó zsidóellenesség megjelenési formáit mutatja be.

A források szűkösek és nehezen hozzáférhetők. A jövőben még előkerülhetnek olyan iratok, amelyek alapján tovább árnyalható a népiek, illetve a népiek vonzaskörébe tartozó értelmiségiek szocializmuskori antiszemitizmusáról rajzolt, ma még szükségszerűen vázlatos kép. Ezért is vegyes műfajú ez az írás: a dokumentumközlés és a forráselemzés keveréke.

Nem tudunk arról, hogy külön titkosszolgálati feladat lett volna az antiszemita megnyilvánulások figyelése: ezek elszórtan, szinte véletlenszerűen fordulnak elő a Történeti Hivatalban található lehallgatási dossziékban, ügynökjelentésekben. Kevesen voltak a politikai nyomozó szervek munkatársai között olyanok, akik tudatosan figyeltek a zsidóellenességre. E keveseknek vagy ellenszenves volt az antiszemitizmus, vagy éppen ellenkezőleg: maguk is antiszemiták voltak. Közéjük sorolhatók azok a lehallgatással foglalkozó belülegesek, akik szorgalmasan lejegyezték a magnószalagokról az antiszemita beszédrészeket. E forrásokból viszonylag hitelt érdemlő módon lehet rekonstruálni a tovább élő értelmiségi antiszemitizmus meglétét.

A legelső szinten keletkezett dokumentumok, a titkosszolgálati technika eszközeivel „megörökített” beszélgetések, az ügynökjelentések a válogatás előtti állapotot tükrözik: kevésbé manipuláltak, mint a belüleges összefoglaló jelentések vagy a politikai testületek számára készített előterjesztések. Az ügynökjelentésekben idézett antiszemita kijelentések valódisága esetenként kétes: ha azonban több ügynök egymástól függetlenül hivatkozik ugyanarra a zsidóellenes kijelentésre, nemigen kételkedhetünk elhangzásában. Elvileg nem zárható ki, hogy az ügynököt vagy „tartó tisztjét” bosszú és rosszindulat készítette arra, hogy antiszemitizmussal kompromittálja megfigyeltjét. Erre azonban a „szervek” is gondoltak, s igyekeztek munkatársaikat ellenőrizni (például lehallgatták az ügynök és tisztje közötti beszélgetést, és egybevetették azt az írásos jelentéssel).

Zsidóellenes érzelmű jelentgetők főleg a népi írók körül sündörgő titkosszolgálati ügynökök között voltak, akik a rendelkezésükre álló véleménybefolyásoló eszközt, a besúgást, saját zsidóellenes nézeteik rejtett népszerűsítésére igyekeztek felhasználni, ezért olykor eltúlozták, feltupírozták a vizsgált személyek antiszemita kijelentéseit, vagy felnagyították zsidó származású megfigyeltjeik negatív tulajdonságait.

A népi írói eszme körhöz tartozó heterogén értelmiségi tábor jobbszárnyát 1945 óta figyelembe a politikai rendőrség: ők voltak azok, akiket leginkább megérintett a fasizmus, s nem egy közülük a második világháború éveiben a magyar szélsőjobb uszítói közé került. Azokat sem kerülte el a „szervek” figyelme, akiket a kommunisták „reakciósnak” minősítettek, ami számos esetben csak azt jelentette, hogy az ellenségnek tekintettek helyeselték a polgári demokráciát, és nem egy közülük antiszemita érzelmű volt.

A Történeti Hivatalban eddig feltárt iratokban nincs nyoma annak, hogy a legismertebb népieket – Illyés Gyulát, Németh Lászlót, Veres Pétert – figyelte volna a titkosszolgálat. Főként azokról a népiekről vagy a népiek eszmerendszeréhez „jobbról” kapcsolódó volt közéleti szereplőkről gyűjtöttek a Belügyminisztériumban adatokat, akik már 1956 előtt is a periférián voltak (a volt koalíciós pártok tisztségviselői, magyar közösségi tagok stb.). A tanulmány zömében anonim szereplői többnyire a Nemzeti Parasztpárt és a Független Kisgazdapárt mérsekelten, illetve vehemensen kommunistaellenes szárnyához tartoztak.

TÚLÉLŐ ZSIDÓELLENES SZTEREOTÍPIÁK

Én antiszemita vagyok, de vannak zsidó barátaim.

(Lakáslehallgatási jegyzőkönyvrészlet, 1960. március 17.)

Komoróczy Géza másodlagos antiszemitizmusoknak nevezi a holokauszot utáni zsidóellenes megnyilvánulásokat: az azt megelőző időszak politikai antiszemitizmusáról mint „kedélyes, úri zsidózásról” ír.¹ A XX. század második felének Magyarországon többnyire lefojtottan élt tovább az antiszemitizmus. Az úri zsidózás a zsidók millióinak meggyilkolása után rossz irányú alakváltozáson ment keresztül: a zsidók veszteségeit lekicsinylők, az Auschwitzot trivialisáló büntudattól sem mentes érzelmi szovjet- és kommunistaellenes indulatokkal ötvöződtek. Ez a rossz egyneműsítését eredményező, amalgám antiszemitizmus mind a szocializmus évtizedeiben, mint a rendszerváltozás után mérgezte, mérgezi a közéletet.

A SZÁRMAZÁS

Az 1956-os forradalmat közvetlenül követő években a tovább élő zsidóellenes előítéletek a társas érintkezésben leggyakrabban talán az eredet kérdésének feszegetésekor bukkantak a felszínre: a származás firtatása a legtöbb esetben a meglévő zsidóellenesség következményeként, megnyilvánulási formájaként értelmezhető.

A származás gyakori téma volt a népiek és a hozzájuk kapcsolódó értelmiségiek körében. Nyilván a többi értelmiségi csoporthoz tartozókat is érdekelte az eredet és a másság kérdése, a népi írók ideológiája azonban a magyar származásuk primátusára épült, s antikapitalizmusukhoz zsidóellenesség társult. Szocialista (a társadalmi egyenlőtlenségeket felszámolni kívá-

1 Komoróczy Géza: Másodlagos antiszemitizmusok. In uő: *Holocaust. A pernye beleég a bőrünkbe*. Budapest, 2000, Osiris, 103–136. o.

nó) és egyben nemzeti célkitűzéseik megvalósulásának legfőbb akadályát az idegen eredetű népcsoportokban látták, mindenekelőtt a svábokban és a zsidókban.

A háborúban a zsidóság túlnyomó többségét elpusztították, 1945 után a magyarországi németiség nagy hányadát kitelepítették: a velük kapcsolatos korábbi problémák látszólag okafogyottá váltak. A földreformmal a népiek legfőbb gazdasági követelése is megvalósult. A népi ideológia hívei egyetértettek a „kizsákmányoló” kapitalizmus fokozatos felszámolásával. Igaz, ők a sztálini típusú szocializmus helyett korlátozott magántulajdonon és szövetkezeteken alapuló vegyes típusú gazdaságokat láttak volna szívesen. A rendszer vonzerejét tovább csökkentette szemükben, hogy az új irányítók között számos zsidó származású is volt. A szellemi életben vetélytársaknak látták a (némi eufemizmussal polgárinak nevezett) zsidó származásúakat. A marxista–leninista ideológia szerint a paraszti származású népiek pedigréje jobb volt a polgári eredetű, nemegyszer zsidó származású kommunistákénál, akik állandó büntudatot éreztek „rossz” osztályszármazásuk miatt. A zsidó származásúakról környezetük számon tartotta, honnan jöttek, s különösen a náci faji ideológia magyar változatától érintettek voltak velük szemben könyörtelenek: pozitívumaikat az eszme, a rendszer követésével, tévedéseiket, hibáikat, esetleges bűneiket pedig nem egyéni tulajdonságaikkal, hanem faji alapon, származásukkal magyarázták. Ez a beállítottságuk nem változott a korai Kádár-korszakban sem.

Az alábbi dokumentumrészlet egy telefonlehallgatási jegyzőkönyvből való. Nem csupán arra példa, hogy a származás mennyire központi témája volt a magánérintkezéseknek, hanem arra is rávilágít, hogy a népi ideológiának elkötelezett értelmiségieket – sok más magyarországi lakoshoz hasonlóan – foglalkoztatta a kisebbségi sorban élő magyarok sorsa, s nem értettek egyet azokkal, akik a szocialista tábor közös érdekeire hivatkozva szemet hunytak a diszkrimináció, a jogtiprás felett.

A hívó (K) Erdélyből érkezett, a hívott budapesti (T).

„T: Nagyon nehéz volt jönni?

K: Nagyon. [...]

T: Ez az Orbán, ez hová való? Kitűnő vívó.

K: (Nem tudja pontosan, úgy tudja, hogy váradi.)

T: Magyar lányok ezek?

K: Ja, Orbán Olga, ...az kolozsvári, magyar lány, persze. Az bizony.

T: És zsidó lányok?

K: Nem.

T: Nem?!

K: Nem.

T: Hogy nem merik itt azt írni, hogy romániai magyar! Legalább írják. Mintha az egy olyan borzasztó nagy botrány lenne.

K: Igen, persze.

T: És a Balázs Jolán?

K: Az is magyar.

T: Otthon magyarul beszél? Magyar az anyanyelve?

K: Az, persze.

T: És Jolana Balas.

K: Az, az. Hát az semmi. Van egy fiatal hegedűművész. Ruha István.

T: Ruha?

K: Az, igen. Az is kolozsvári. Magyar gyerek. Hát most nyert kint Párizsban második díjat. [...]

T: És itt senki meg sem említi.

K: Stefan Ruha. Kolozsváron is így van kiplakátózva. Stefan Ruha.

T: És ő magyarnak érzi magát?

K: Hát hogyné!

T: Istenem! Kinek a gyereke?

K: Azt hiszem, egy kicsi cigány vér is van benne.

T: Az nem baj, Cziffráékban is van. Cziffra Gyurka. Az a világon az egyik legkitűnőbb zongorista. Cigány gyerek... Hát istenem, istenem. Mennyi sok minden van.”²

Vajon a fenti beszélgetés résztvevői ugyanígy felháborodtak volna akkor is, ha külföldön magyarként szerepel a plakátokon egy magyarországi kisebbséghez tartozó sportoló vagy előadóművész? Ugyanakkor a cigány származást mintha „megbocsáthatóbbnak”, elnézhetőbbnek tekintették volna, mint a zsidó eredetet. A zsidók szerintük – ellentétben a cigányokkal – sohasem lesznek magyarok: asszimilációjuk felszínes.

Az antiszemitaék egyéni tragédiaként élik meg, ha leszármazottjaik zsidó származásúakkal kerülnek közeli kapcsolatba. „Abba még csak bele lehetne nyugodni – írja egy apa menyjeltjéről házasulandó fiának szóló levelében –, hogy elvált asszony, és abból a házasságából gyereke is van. Ez elsősorban a Te dolgod, de az már a miénk is, hogy ilyen gyerek bekerül a családba. Félzsidó unokát még mostohaként sem vállalhatunk. [...] a zsidóság csak másodszorban vallás, elsősorban fajta, mégpedig nagyon erős fajta, mely általában a fél- és negyedvérben is uralkodik. Tudhattad, hogy mi a viszonyunk a zsidósághoz”³.

A zsidóellenes érzelműek figyeltek arra, hogy baráti körükbe véletlenül se kerüljenek be zsidók. Részlet egy telefonbeszélgetésből:

„T: A Nagy Laci azt mondja, hogy Moldova György nagyon tehetséges.

M: Az, az.

T: És a Csurka is.

M: Igen.

T: És a [Kamondy] Tóth Laci?

M: Tehetséges.

T: Magyar emberek?

M: Igen.

T: Mondja, a Rákos [Sándor] tehetséges?

M: Persze, hát persze.

T: És az is magyar gyerek, nem?

M: Igen, igen.”⁴

„Mióta tudom – hangzott el egy baráti összejövetelen –, hogy Kaffka Margit sógora [a zsidó] Balázs Béla volt, azóta nem akarok többet élni Magyarországon”, ezt az ő „becsületes magyar gyomra” nem tudja bevenni, „összeomlott benne egy világ”. Adynak van egy „rettentetes”, „borzalmas” műve, a *Margitta élni akar*, mely szerint „csak akkor lesz Magyarországon élet, ha a zsidókból és a keresztényekből születik meg az új nemzet”. József Attila élettársa „is egy borzalmas zsidó nő volt”.⁵

2 Történeti Hivatal (a továbbiakban TH) O-11 803/13. A felvétel ideje: 1959. július 16. 23 óra 20 perc. Leírás: 1959. július 18. BM II/10-a alosztály.

3 A szervek felbontották, lefényképezték, lemásolták megfigyeltjeik leveleit: a közölt részlet egy ilyenből való. TH V-147 275/5. A levél kelte: 1961. szeptember 21.

4 TH O-11 803/1. 1959. április 17-i jegyzőkönyv (a továbbiakban jkv.).

5 TH O-11 803/8. 1959. december 20-i jkv.

Az antiszemita türelmetlenek, értetlenek a más nézetet vallókkal szemben. Ésszerű magyarázat helyett hajlamosak mindent a származás negatív következményeire visszavezetni. Egy népi értelmiségi baráti összejövetelen társalgási téma volt az a velük egy táborban lévő zeneszerző, akinek megoszlott a véleménye az általuk nagyra tartott népiekről. Azzal magyarázták a zeneszerző antipátiáját, hogy az illető félzsidó, a felesége pedig „egészen az”. Felháborodva emlegették, hogy utálja Féját, és „gatyás csöcseléknek” nevezte Veres Pétereket.⁶ Egy másik „poloska”-jegyzőkönyvből az derül ki, hogy a társaság egyik tagja csak azért nem megy el az ajánlott kiállításra, mert a festő zsidó, ami még a társaság filoszemitizmussal egyáltalán nem vádolható többi tagját is megdöbentti.⁷

Az antiszemita uniformizálják zsidó származású embertársaikat. Egyéni tulajdonságaikat csak akkor hajlandók méltányolni, ha azok saját érvrendszerüket igazolják. A lakáslehallgatás kárvallottjai, a népi eszmekörnek elkötelezett értelmiségiek egy magas intellektusú, Rákosi alatt törvénytelenül elítélt férfit, egy „kulturális zsidó embert”, azért becsültek, mert „egy zsidót sem tart tisztességesnek”.⁸

„Van egy-két rendes zsidó, csak nem szabad megkapargatni”; X. Y. „rendes kultúrzsídó volt” – olvassuk másutt.⁹

A zsidó származás felemlegetése olykor politikai jellegű ellenszenv megfogalmazására szolgált: ebből következően a zsidónak bélyegzetek sokszor nem is voltak zsidó eredetűek. Kállai Gyulát, a keménykezű ideológust és kultúrpolitikust például valaki a népi értelmiségi társaságból „tipikus gyűrött szájú zsidónak” nevezte, Jóború Magdáról pedig, aki 1958-ig oktatási miniszterhelyettes volt, majd az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatója lett, feltételezett eredeti neve miatt (Gutwein) vélték, hogy zsidó.¹⁰ Köpeczi Bélát, a kiadói főigazgatót is zsidónak nézték, bár az ő esetében meginogtak a róla vitatkozók: „a református kollégiumban volt Kolozsváron”, „lehet, hogy csak rossz tanácsadói miatt keletkezik róla ez a benyomás”.¹¹

Az antiszemita hajlanak arra, hogy saját zsidóellenes kijelentéseiket zsidó származásúak „zsidózásával” mentegessék. „Én is járok zsidók közé – adja vissza a népiek társaságához tartozó férfi szavait a „poloska”-jegyzőkönyv –, hogy ők hogy zsidóznak, [...] a zsidókat úgy szidják, [...] bezzeg ha én mondok egy közömbös mondatot [sic!], abban a pillanatban én már egy antiszemita fasiszta vagyok. És én a zsidók előtt védem a zsidókat”¹². S megint csak nem jut eszükbe: ők felhánytorgatnák-e a származást akkor, ha nem zsidó származású magyarok szapulnának nem zsidó származású magyarokat?

A nem zsidók és a zsidók közötti munkahelyi érintkezés antiszemita interpretációja a következő lakáslehallgatási jegyzőkönyvrészlet, amelyben a társalgási téma a „zsidó barát”.

„Egyik biboldó [értsd: zsidó – S. É.] cégnél dolgozunk be feketén mind a ketten. [Mondom neki] én rettenetes, kemény, becsületes reakciós vagyok. Azt mondja: én pedig kommunista. Mondom a biboldó nőnek, hogy milyen piszok vagy, hogy te is feketén dolgozol. Ő csak gyakorol. [...] voltak Moszkvában, kérdezem: megnézted a dőgházat [vagyis a Lenin-mauzóleumot – S. É.]? Nem sértődött meg, de megdöbent. Te, én miket mondok a biboldónak, azt te nem hinnéd! [...]”¹³

6 TH O–11 803/16. 1961. április 20-i jkv.

7 TH O–11 803/15. 1959. december 8-i jkv.

8 TH O–11 803/8. 1959. december 20-i jkv.

9 TH O–11 803/2. 1960. március 2-i jkv.

10 TH O–11 803/8. 1959. december 17-i telefonlehallgatási jkv.

11 TH O–11 803/9. 1960. november 18-i telefonlehallgatási jkv.

12 TH O–11 803/8. 1959. december 20.

A népiek ideológiájához vonzódo antiszemita olykor a nyugati polgári irodalom iránti vonzalmat is ellenszenves zsidó tulajdonságnak tekinti. Vélekedésében a magyar irodalom féltése is benne rejlik, de az erősebb versenytárrsal szembeni kisebbségi érzés is munkálkodik mögötte. Az alábbi idézet egy a népiekhez vonzódo titkosügynök jelentéséből való, aki beszámolójában nem rejti véka alá a sznob zsidó értelmiségekkel szembeni ellenszenvét. „Az egész kör [itt egy kiadókban, könyvtárakban dolgozó baráti társaság tagjainak névsora következik] életfelfogására jellemző a freudizmus határtalan, szolgálai átvétele, utáncsámcsogása. Az egész életet freudi alapon nézik, mindenütt komplexumokat [sic!] keresnek, minden emberi kapcsolatot Freud szemével néznek. Magatartásukat mélyen tudományosnak tartják, azt pedig, aki nem fogadja el Freudot – primitívnek. Nincs kapcsolatuk a hazával. [X. Y. és Y. Z.] például elmondta, hogy ők bárhol jól éreznék magukat, jól megélnének. [Y. Z.] azért nem disszidált, mert nem akart patkány módra távozni. Nem szereti a magyar népet, ocsmánynak tartja az embereket – elsősorban a zsidóüldözés miatt.

Jellemző erre a körre, kit szeretnek az irodalomból: Thomas Mann, Sartre, Dürrenmatt, Kafka a bálványuk, a mai magyar irodalomból csak Benjámin [László], Németh László, Illyés Gyula számít embernek. Mérheterlenül sznobok: áradozva beszélnek olyan művészekről, írókról, akik problematikusak vagy ellenségnek értelmezhetőek.”¹⁴

A „ZSIDÓ TÚLSÚLY”

„Itt nincs más, mint amit a zsidó akar [...]. Próbálj ellenszegülni, rögtön piszkos fasiszta vagy [...] a párt tele van zsidókkal, a népiek széthúzása is a zsidóknak kedvez [...] csak röhögnek [...] én nem kívánom senkinek a halálát, de hogyha itt nem volna Magyarországon zsidó [...], egészen más lenne. Szörnyű, szörnyű ez a helyzet” – keseregnek a lehallgatott értelmiségiek.¹⁵

Mint 1945 előtt, 1945 (és 1956) után is sokan úgy vélték: minden baj oka, hogy a döntéshozatalban a zsidók befolyása érvényesül. A második világháború előtti évtizedekben gazdasági és kulturális „zsidóuralomról” beszéltek, a század második felében a politikai vezetés „elzsidósodását” tartották veszélyesnek. A szocialista érában különösen azok fájlalták a zsidó eredetűek jelenlétét a közéletben, akik úgy vélték, hogy miattuk az ő érvényesülési lehetőségeik korlátozódnak.

A rivalizálók mellett voltak megrögzött rendszerellenesek, akik a „zsidókkal lepaktáló” népi értelmiségieket is elítélték. „A népieknek csak három-négy évük volt az érvényesülésre [...], ha nem így alakul, vezetői lehetnek volna a magyar kulturális életnek” – idézte egyikük véleményét a titkosügynök.¹⁶ (A megfigyelt talán az 1945-öt követő koalíciós évekre gondolt.) „A baloldaliság nem szocializmus, hanem filoszemitizmus” – határozta el magát egy jobboldali parasztpárti politikus.¹⁷

A lehallgatott társaság két tagja az alábbiakban sziglieti alkotóházbéli élményeiről számol be. Kiindulópontjuk, mint már annyiszor, kesergés afölött, hogy elzsidósodott a közélet („tizennégy év alatt egy zsidó társadalom keletkezett”), a kulturális élet zsidó irányítói nem engedik érvényesülni Sinka Istvánt. Az alkotóházban lévők túlnyomó többsége szerintük zsi-

13 TH O-11 803/8. 1960. január 28.

14 TH T-9738/1. 1961. augusztus 14-i ügynökjelentés. Figyeljünk fel az eufemizmusra: korabeli szóhasználatban „problematikus” az az író volt, aki „kompromittálta” magát a forradalom alatt, vagy nem szolgálta egyértelműen a rendszert, „ellenségek” azok voltak, akik 1956-ban meg akarták újítani a szocializmust.

15 TH O-11 803/8. 1960. január 3-i, illetve 28-i lehallgatási jkv.

16 TH O-11 803/9. 1960. november 18-i ügynökjelentés.

17 Uo.

dó („Karriert csináltak, majd revizionisták lettek, lebuktak, ide mentek, oda mentek, hősök”).

„L: Egymással csalják egymást. [...]

R: [...] hazajöttem [Szigligetről], és muszáj volt, hogy egy félórát mosdjak. [...] ezek a büdösök állandóan Illyést emlegették: Gyula így, Gyula úgy [...] Veresről [Veres Péterről] lekezelőleg beszéltek.”

A „zsidó” Horváth Zoltán könyvét (*Magyar századforduló. A második reformnemzedék története*) betiltották, a könyv végül 1961-ben jelent meg – folytatja szigligeti élményei mesélését az egyik lehallgatott –, de azért megkapta érte a honoráriumot, s a nyugdíja is magas. Az egyik lehallgatott szerint Nemes Nagy Ágnes, aki „szép, művelt, tehetséges, és nem is zsidó”, szidta Illyést, mert soha nem állt ki mellettük. Ezzel a társaság többi tagja is egyetértett: a kommunisták elszigetelik, felhasználják Illyést.¹⁸

A „zsidó térfoglalást” a lehallgatottak nem csupán Magyarországon feltételezték. Hitelt adtak például annak az értesülésnek, hogy a Szabad Európa Rádió vezetésében egyre több a „zsidó”. Beszélgetéseik vissza-visszatérő témája azonban a zsidóság állítólagos magyarországi hegemóniája volt.

„Fene ette volna meg – kesereg egy költő –, hogy így el tudott romlani az egész magyar életforma itt, ilyen kriminális módon tudjon a zsidó viláгурalmi törekvés előtérbe jutni [...]. Inkább dominál itt a zsidó szellem, mint Izraelben.”¹⁹

„Átnéztem az *Élet és Irodalom* legutóbbi számát – idézi megfigyeltjét a besúgó –, harminkét szerző közül huszonnyolc zsidó volt.”²⁰

„Az egész Földművelődésügyi Minisztérium és az agrárhálózat teljesen zsidó kezekben van [...], ami annyira idegen terület tőlük, ez fantasztikus. Ott lehet most sok pénzt keresni: téveszesítés, kiküldetés, brosúraírás.”²¹

„A Szent István Társulat 80%-a kikeresztelkedett zsidó.” „Ha nem volna itt zsidóság, egész másképp állna Magyarország.” „Elzsidósodott az egész magyar közéletünk.”²² „Magyarországon minden vezető pozíciót [...] zsidók tartanak a kezükben, azért van az, hogy a kommunista rendszer itt szigorúbb, mint Csehszlovákiában vagy Lengyelországban” – vélekedett egy másik megfigyelt.²³

„Egyetlen aktív csoport van, mely céltudatos: a zsidóság, mely 1957. és 1958. évi aléltóságából teljesen magához tért 1959-ben, s ma – idézi egy volt parasztpárti funkcionárius szavait az ügynök – biztosabban tartja pozícióit, mint bármikor Rákosi idejében; az OTP-ben az osztályvezetők 80%-a zsidó, a főkönyvelőknél legalább 50%, hol van ez az arány az országos arányhoz képest?”²⁴

Egy másik volt parasztpárti vezető még határozottabban fogalmaz: „Erdei Ferenc 1948-ban azzal vádolt, hogy fasiszta vagyok, pedig csak azt mondtam, hogy a gazdasági és kulturális vezető posztokon ne legyenek zsidók. [...] harcolok a jelenlegi viszonyok megjavításáért [...] a vezető helyeken számarányukat messze meghaladó mértékben vannak a zsidók. Ezt 1948-ban mondtam [...], azóta jelentősen romlott a helyzet.”²⁵

18 TH O-11 803/8. 1959. december 20-i lakáslehallgatási jkv.

19 Uo. 1959. december 30-i magnóleírás.

20 TH O-11 803/4. 1958. január 27-i ügynökjelentés.

21 TH O-11 803/9. 1960. szeptember 29-i lakáslehallgatási jkv.

22 Uo. 1960. november 18-i lakáslehallgatási jkv.

23 TH V-147 275/8. 1962. április 21-i ügynökjelentés.

24 TH O-11 803/5. 1960. május 10-i ügynökjelentés.

„Szeretjük népünket s benne magunkat, de nem gyűlöljük velünk élő más nemzetiségű polgártársainkat, s így a zsidókat sem. De vegyük egyszer már tudomásul ők is és mások is, akiket illet, hogy csak akkor láthatjuk őket szívesen, ha nem avatkoznak be túlságosan belügyeinkbe, és nem akarnak mindenáron vezetni bennünket” – fejtegeti az egyik parasztpárti politikus a titkosrendőrség által lefoglalt „Európai Konföderáció” című írásában.²⁶

Mintha mi sem történt volna a zsidósággal 1938 és 1945 között Magyarországon!

SZOVJETELLENESÉG

A népi értelmiség egy része meg volt győződve arról, hogy a zsidók kiszolgálják a mindenkori szovjet érdekeket, s e tévhitüket még az 1956-ot megelőző ellenzéki tevékenység és a forradalom tényei sem ingatták meg. A zsidókat „fűti a bosszú, a hatalomvágy, és nem számít, hogy hány magyar embert irtanak ki – jobb keze a ruszoknak, s ezt ki tudják a ruszok a világra felé játszani, hogy nem ők, hanem [...] a magyarosított zsidók csinálják” – vélekedik az egyik lehallgatott. „[...] ha innen kimennek a muszkák, akkor a zsidókat is el lehetne intézni [...]. Mennének azok maguktól is” – latolgatják a jövőt a titokban megfigyeltek.²⁷

A Magyar Közösség egyik volt tagja, akkor vállalati tisztviselő szavait így adja vissza az ügynök: „A megszálló hatalom minden időben az idegen vérű kisebbséget használja fel az elnyomásra, ez Magyarországon a zsidóság, amely gátlástalanul kiszolgálja a szovjet parancsokat. [...] Egy törvény van: aki félreállít, az a zsidó, akit félreállítanak, az a magyar. Így ér vényesül az elnyomó fékmentő politikája.”²⁸

KITELEPÍTÉSI ÓHAJ, HOLOKAUSZT-TRIVIALIZÁLÁS

H: Hát akkor nincs remény [...], ha ott is zsidó, itt is zsidó, mindenütt zsidó.

L: A fene egye meg őket.

H: Hát akkor nincs remény.

S: Ha odakerülünk majd, kirakjuk őket Palesztinába, majd mennek valahova...

H: [...] sokszor a magyar értelmiségi sem különb, mint a zsidó. Ott van nálunk [vidéken] két [zsidó] orvos [...], ők sokkal barátságosabbak, mint a nem zsidók.

L: Eljön az idő, amikor nem a zsidók fognak majd a minisztériumban, a külkereskedelemben ülni, hanem majd ezek a magyarok, akik most még nem mernek külföldről hazatérni.

H: Megérjük azt még?

L: Meg hát.²⁹

„Színházi, film-, pedagógus pályán is sok a zsidó. Az egyetlen megoldás – véli a népiek egyik prominense –, a zsidók nagy részét ki kell rakni innen, mint ahogy azt a románok és a csehek csinálták.”³⁰

„Kiadnám a rendeletet – olvassuk a megfigyelt parasztpárti politikus szavait idéző ügynökjelentésben –, hogy minden zsidó, aki még ivarképes, az menjen el az anyja kínjába, oda, ahova akar [...]. Okvetlenül közömbösíteni kell a zsidókat, megcsináljuk akkor is, ha megbukunk”³¹.

25 TH O-11 803/5. 1960. július 5-i ügynökjelentés.

26 TH O-11 803/5.

27 TH O-11 803/8. 1960. január 6-i telefonlehallgatási jkv.

28 TH O-11 803/25-a. 1962. április 5-i ügynökjelentés.

29 TH O-11 803/8. 1959. december 17-i telefonlehallgatási jkv.

30 TH O-11 803/16. 1961. március 11-i lakáslehallgatási jkv.

31 TH V-147 275/6. 1961. szeptember 29.

A társalgás témája Adolf Eichmann náci háborús bűnös elrablása és bíróság elé állítása: „G: A náci bűnök 15-16 év alatt elévültek. Szörnyű, hogy csak úgy elrabolnak embereket. Igaz, milliókat irtottak ki a drága jó zsidókból, százazreket ugye, hát nem lehet egy egyszerű apagyilkossághoz hasonlítani. [...] most majdnem mindegy, hogy mi az igazság, ezek a szegény zsidók rettenetesen odavannak, hogy mit csináltak velük...

S: Arról nem beszélnek, hogy a zsidók mit csináltak. [...] nem ok nélkül volt az, amit kaptak.

G: Soha nem marad abba, soha nem fogják abbahagyni [a nácik megbüntetését]. Ebben van valami ijesztő.

L: Hazugság a több százezer zsidó megölése...

G: Félek, hogy magyar nevek jöhetnek elő a perben: ki vacsorázott Eichmann úrral együtt Szilasbalháson [utalás lehet Németh Lászlóra], és ez valami rettenetes.

L: Ez a per olyan, mint egy bikaviadal, mint egy ünnepség.³²

REFLEXÍV ANTISZEMITIZMUS

A válaszoló antiszemitizmus a világszemléletté, magatartássá állandósult értelmiségi zsidóellenességnek a közéleti változásokat kommentáló válfaja. A reflexív antiszemitizmus aszerint formálódik, ahogyan a napi politika, a közélet alakul: a maga érvrendszerének kötöttségei között, fogalmi rendszerét a változó helyzethez igazítva reagál a mindennapi közéleti történésekre.

Az 1956 utáni változások ambivalens érzéseket váltottak ki a magukat a népi írói eszmékör elkötelezettjeinek tartó értelmiségiekben. Sajnálták Nagy Imrét, hiszen már 1953–1954-es politikájához is nagy reményeket fűztek: reformszocializmusa megfelelt a változások kezdetéhez fűzött elképzeléseiknek.

A szokásos bűnbakkereső mechanizmus szerint minden rosszért, így a forradalom bukásáért is a zsidók a felelősek. „Beszélgetéseinkben – írja parasztpárti értelmiségi beszélgetőpartneréről az ügynök – újra visszatérő momentum [...], a szinte már mániás szinten meglévő zsidókérdés. Véleménye szerint a zsidók az okai az ellenforradalom bukásának (6 forradalmat mond), mert a zsidók miatt nem tudott a Nagy Imre-kormány egységesen összefogni, és behívni az ENSZ-csapatokat. A Gomułka-forradalom azért sikerült, mert a lengyel kormányban nem voltak zsidók. [...] jelenleg Magyarországon csak azért játszanak operetteket, mert az operettek szerzői zsidók.”³³

1957 elején még úgy tűnt, hogy a kommunista párt elnézi a népiek részvételét a forradalomban, s a megtorlást csupán a renegát kommunistákra korlátozza: több író, újságíró letartóztattak, és megindították ellenük az eljárást. A hatalom gesztust tett a népiek felé: az év tavaszán Németh László és Szabó Lőrinc Kossuth-díjat kapott. Ősszel az írók többsége tanújelét adta kiegyezési szándékának: a kormány kívánalmának megfelelően tiltakoztak az ellen, hogy az ENSZ foglalkozzon a magyar forradalommal. Eközben súlyos ítéletekkel lezárult a „kis” és a „nagy” íróper (Molnár Zoltán, Fekete Gyula, Varga Domokos és Tóbiás Áron, illetve Déry Tibor, Háy Gyula, Zelk Zoltán és Tardos Tibor ellen). A „nagy” íróper valamennyi vádlottja zsidó származású volt.

Az értelmiségiek egymással is szemben álló különböző csoportjai, mindenekelőtt a népiek és a balosok (akik között sok volt a zsidó eredetű) egyre inkább csak az erős központi ha-

32 TH O–11 803/16. 1961. április 9-i lakáslehallgatási jkv.

33 TH V–147 275/8. 1962. április 21-i ügynökjelentés.

talom támogatásával érvényesülhettek. Kádárék visszafogták a balosokat: ez tetszett a népieknek; kioktatták a népi írókat, amit a balosok fogadtak meglepéssel. Ha a népiek úgy vélték, hogy a hatalom a balosokat támogatja, rezignáltnan állapították meg: „A zsidóság hangozkodása olaj az antiszemitizmus tüzére.”³⁴

1958 nyarán a népiek köréhez tartozó egyik értelmiségi így vélekedett a hatalmi perspektíváról: „Nem a kommunizmusnak lesz igaza, hanem valamiféle szocializmus fog kialakulni, de nem szovjet mintára. Úgy látja – jelenti megfigyeltjéről az ügynök –, hogy itt a zsidók most eléggé meg vannak szeppeelve. Kádár sikeresen harcol a korrupció ellen. Úgy látszik, hogy véget vetnek a zsidó virsafaftnak. Szellemileg azonban ezt nem tudják megcsinálni.”³⁵ A fenti vélekedésből az a megkövesedett előítélet körvonalazódik, hogy gazdasági bűncselekményeket csakis zsidók követnek el, ami ellen azonban még mindig könnyebb fellépni, mint a zsidók szellemi egyedurialma ellen.

A hatalmát egyre biztosabbnak érző párt- és állami vezetés 1958-tól már nem szorult rá a népi értelmiség lojalitására, sőt a nemzetközi kommunista trendet követve a revizionizmus elleni harc ürügyén a népi írókat is megfeddte: 1958 nyarán pártállásfoglalásban leplezte le ideológiai „kártéveseiket”. Ugyanakkor azt is érzékeltette, hogy a népiek fokozatosan újra elfoglalhatják a nekik szánt helyet az irodalmi életben.

Az ügynökök szorgalmasan beszámoltak arról, hogy megfigyeltjeik hogyan reagáltak a népi írókkal kapcsolatos pártállásfoglalás-tervezetre, illetve magára az állásfoglalásra. A népi értelmiségiek örültek annak, hogy a tervezethez képest a nyilvánosságra hozott pártdokumentumban a „népies”-t „népi”-re változtatták, de nehezményezték, hogy a polgáriak bírálata a megjelent szövegben mérséklődött: „A régi polgári-urbánus-zsidó irodalmi frontot elítélő kitételeket mind kihagyták. Úgy látszik, ennek a társaságnak még mindig döntő befolyása van a kultúrpolitikánkban” – idézi egyikük véleményét az ügynök.³⁶ „Attól, hogy lenyomják a népi íróknak a fejét, nem lesznek tehetségesebbek a zsidó írók” – idéz egy másik véleményt egy másik besúgó.³⁷

1959-ben a rendszer vezetői némileg „lazíthattak”: addigra „megbüntették” az „ellenforradalmat szító” revizionistákat (perek), kioktatták a nemzeti kommunizmussal szimpatizáló népieket (pártállásfoglalás a népi írókról). A pártközpontban az engedékenység módozatait fontolgatták. Sejtetni engedték, hogy az MSZMP esetleg megválnak a balos kommunistáktól (akik között sok zsidó származású volt), akik a feloszlott frószövetség pótlására összegereblyezett Irodalmi Tanácsot működtették, uralták a *Népszabadságot*, a párt központi napilapját és az *Élet és Irodalom* című hetilapot. Soraik megritkítása fejében Kádárék (ekkor még mindenekelőtt Kállai Gyula) azt szerették volna elérni, hogy a népiek segítsék az frószövetség újjászervezését.

A kultúrával foglalkozó pártvezetőkhez különféle belügyi csatornákon eljuthattak a népi írók kiegyezési szándékáról tanúskodó ügynöki jelentések. Például az az alább hosszán idézett, a megfigyelt társaság nézeteit jól összegező beszámoló, amelyben az egyik ügynök interpretációjában Féja Géza és barátai értékelték a rendszert.

Féjének szerint a „népi vita befejezettnek tekinthető. Aligha volt érdemes megcsinálni. A kommunisták ezzel a vitával elérték, hogy széles rétegek újra olvashatták a »népi« írók olyan egykori »harmadikutas« nézeteit, amelyekre már alig emlékezett valaki; szinte demonstrál-

34 TH O–11 803/10. 1958. március 5-i ügynökjelentés.

35 TH O–11 803/4. 1958. június 3-i ügynökjelentés.

36 TH O–11 803/10. 1958. augusztus 27-i jelentés.

37 TH O–11 803/2. 1958. november 26-i összefoglaló belügyi jelentés.

ták, hogy ezek (a megelőzően velük együttműködő írók) nem tekinthetők szövetségesnek, újból elhangzottak azok a tanok, amik különben nem jelenhettek volna meg, s amiket maguk az írók már túlhaladtak. Mire volt ez jó? Sem az íróknak, sem a Pártnak nem volt jó, de jó volt annak a polgári klikknek, mely igyekezett kiszorítani az igazi írókat az irodalmi életből, jó volt a fiatal irodalomroknak. De nagyon sokakat megzavart, elkésértett, sőt szembefordított a rendszerrel, elsősorban a »népi« írók híveit, köztük tehetséges fiatal írókat, akik a legteljesebb lelki meghasonlottságba kerültek (pl. Sánta [Ferenc], Szabó István, Moldova [György]). Mindezt most már az illetékesek is látják, s nagyon figyelemreméltó Szabolcsi Miklósnak a *Kortárs* legutóbbi számában megjelent hozzászólása, mely tiltakozik az ellen, hogy a »népi« vita alapot adjon az »urbánus« írók teljes elfogadására, túlértékelésére. [Szabolcsi Miklós: Megjegyzések a vitához. *Kortárs*, 1959. január, 97–102. o. – S. É.] Nagyon helyes ez a felismerés, csakhogy mikorra megjelent, akkorra már minden pozíciót elfoglaltak az urbánusok és híveik, s döntő befolyásuk van az egész irodalmi életre. Az sem számít, hogy sokkal inkább kompromittáltak, mint az általuk támadott »népi« írók. [...] Az igazság az, hogy a »népi« íróknak az egész ellenforradalomhoz semmi közük nem volt! Nem is tudtak róla, nem is sejtették, az a kommunisták belügye volt. A kommunista írók szinte féltékenyen vigyáztak, hogy ők maguk végezzék a szellemi előkészítés munkáját. Nyilván jóvá akarták tenni korábbi hibáikat, túlzásaikat (mármint a jóhiszeműek), a karrieristák pedig az általuk várt változást akarták újból kisajátítani és meglovagolni. Túllőttek a célon. S ezért történtek végzetes hibák, mert nem ismerték a magyar népet, és semmiféle tényleges kapcsolatuk nem volt a dolgozókkal. Őket, a népi írókat pedig, akik a néppel együtt éltek, és ismerték is azt, még a forradalom napjaiban sem kérdezték meg, nem vonták be! Miért akarják most a kommunisták mégis őket felelőssé tenni? Minden emberi együttérzése [tudniillik Féjának] Déryé és Háyé, de tény, hogy nekik döntő szerepük volt, ami mellett a »népi« íróké eltörpül, sőt ők igyekeztek menteni, ami menthető. Aczél miniszterhelyettes kilátásba helyezte, hogy a jövőre esedékes nyugdíj jogosultságát már az idén biztosítja számára [...]. Az irodalmi életünkben befolyásra szert tett »urbánus« irodalmi iránynak néha szinte határozottan cionista jellege van. Ezt [az] okos zsidók is látják, és veszélynek érzik. A közelmúltban a *Magyar Nemzet* egyik szerkesztőségi értekezletén egy X-né nevű okos (szintén zsidó) újságíró tette szavá a lap kultúrrovtának hitközségi jellegét [értsd: a rovatnál csak zsidó származásúak vannak – S. É.]. Nagyon jellemző a *Magyar Nemzet* január 20-i számában megjelent hírecske, mely arról számol be, hogy a Magyar Pen Club Mártírjaink címmel irodalmi estet rendez, amelyen Bölöni [György] Révész Béláról, Goda [Gábor] Karikás Frigyesről, Hatvany [Lajos] Szép Ernőről, Kellér Andor Szomoró Dezsőről emlékezik meg. A »mártírok« között csak egy van, aki valóban mártír, és aki nem zsidó (Karikás).³⁸

Az idézethez megjegyzések kíváncsoznak.

1. Az „urbánus” többértelmű szó. A „polgári” szinonimája: a nem népi és a nem kommunista írókat jelenti, de értelmezhető „zsidó”-nak is. Szabolcsi cikkében az első értelmezésben használja a szót, Féja szóhasználatában mindkét jelentés bennfoglaltatik.

2. Féja és barátai bagatellizálják a népieknek a forradalom előtti és alatt játszott szerepét. Igaz, a „fellázításban”, a társadalom fellázításában nem mentek olyan messzire, mint a náluk nagyobb mozgástérrel rendelkező „lázas” kommunista reformerek, de rokonszenveztek velük. Az olvasó már-már arra gyanakszik, hogy Féja szavai egyenesen a lehallgatókészüléknek,

38 TH O–11 803/10. 1959. január 28-i ügynökjelentés. Értékelésében Gál Ferenc rendőr főhadnagy ezt írja: „A jelentés semmi újat nem mond. Lényegileg annak az ismétlése, amit a 083-as vonalon [?] kapunk.”

vagyis a hatalomnak szólnak: mintha tudta volna, hogy a társaságot lehallgatják, s ily módon „üzent” Kádáréknak: ő és elvbarátai készek az együttműködésre...

3. Féja Géza azt szeretné, hogy az „ellenforradalomért” a kommunisták „vigyék el a balhét”, ami nem csupán igazságtalan, hanem erkölcsileg visszatetsző is. Déry és Háy ekkor éppen kilenc-, illetve hatéves börtönbüntetését töltötte a közeli szabadulás reménye nélkül, miközben a forradalom alatt a kommunista írókhoz csatlakozó, sőt radikalizmusban őket felülmúló Féja a „népi” írókról szóló 1958. évi pártállásfoglalásban csupán kollektív dorgálásban részesült. Féja, amikor elhatárolja magát az elítélt renegát kommunistáktól, mintegy megtagadja őket.

A megfigyelt értelmiségekről szóló belügyi iratokból az is kiolvasható, hogy a népi írók jobbszárnyához tartozók és barátaik közül 1959-től többen az alkalmazkodás, a beilleszkedés gondolatával foglalkoztak. Prominenseik növekvő idegeskedéssel észlelték, hogy egyre kevésbé van rájuk szükség, és a tőlük balra álló eszmetársaik foglalják el a szellemi életben azt a helyet, amelyet ők is szívesen birtokoltak volna.

A politikai nyomozó szervek vezetői 1957-ben még szívesen ültettek volna néhány népi írót is a vádlottak padjára, 1959-re azonban végképp meg kellett érteniük, hogy más a feladatuk: azt kell kipuhatolniuk, mi a véleményük a nem kommunistáknak, s köztük a népiekhez vonzó értelmiségieknek a konszolidálódott hatalomról, milyen intézkedések szükségesek ahhoz, hogy a szemben állók esetleges egysége felbomoljon. Az ügynökök gyakran kapták azt az utasítást, hogy „folytassanak mélyebb beszélgetést” a „bennük bízó” népiekkel. „Próbálják tisztázni, hogy jelenleg milyen szervezethez tapasztható ezen a vonalon, kik a hangadók stb.”³⁹

A feladat „eredményes” végrehajtását dokumentálja a következő ügynökjelentés-részlet: „X-nél is nagy ellenszenvet tapasztaltam a zsidók térfoglalása tekintetében. Illyés Gyula szavait idézte, aki nemrégben Aczél Györgynek megmondta, hogy a zsidó fasizmus, úgy látszik, már nemcsak gazdasági téren, de az irodalom területén is teljes dühvel irtja a keresztény elemeket. X több ízben használta a zsidó fasizmus kifejezést, és elméletileg kimutatta, hogy az, amit a zsidók itt csinálnak, az a fasizmus minden ismervét magán viseli. De érthető, mert 1956. október után a munkásság felelősségérzete mellett nehezen állt át Kádár mellé, az értelmiség történelmi felelősséget érzett, és alig olvadt fel még benne a forradalmiság, ezzel szemben a zsidóság mint hazátlan, elvtelen, élvező réteg azonnal meglátta a lehetőséget, és beugrott a kínáló vákuumba, elfoglalt minden vezető helyet. Hatalmas érv lesz egyszer ez a mi kezünkben, és ezer konkrét esetet lehet majd a Parlamentben és az újságokban felhozni, és végre egyszer letörni a zsidóságot.”⁴⁰

A fenti szélsőséges véleményt nem minden népi értelmiségi vallotta a magáénak. 1959-től a titkosszolgálat által megfigyelt népi értelmiségiek egyre inkább úgy vélték, hogy Kádár, aki Nagy Imréhez hasonlóan nem zsidó családból jött, egyre többet valósít meg kivézt politikuskéldje számukra is rokonszenves elképzeléseiből. Ők is elégedetlenek voltak azonban azzal, hogy Kádár János közvetlen környezetében – vezetőitársai és tanácsadói között – többen zsidó származásúak voltak, akik a népi értelmiségiek szerint mindenkor a jó irányú (értsd: az általuk helyeselt) változások kerékkötői voltak.

1959-ben az egyik ügynök így adja vissza a népiek kommunistabarát szárnyához tartozó ismerősei beszélgetését: „A KB-ban egy olyan helyzet kezd kialakulni, mint 1955 végén és 1956-ban volt, komoly a szakadás a munkások és az értelmiségiek s főleg a zsidók között. [...]

39 TH O-11 803/10. 1958. február 11-i jelentés. Tárgy: hangulat. Vette: Engelhardt János ny. fhdgy.

40 TH O-11 803/5. 1959. június 4-i jelentés.

az MSZMP őszi kongresszusa csak azt a célt szolgálja, hogy a proletárdiktatúra igazi vonala érvényesüljön, s a zsidókat visszaszorítsák pozícióikból. [...] Kádáréknak látniuk kell, hogy a zsidóság ma már nem támogatja őket, hanem a kivárást politikáját folytatja. [...] a párt megbízottai és a népi írók között tárgyalások folynak, és próbálják arra rávenni a népi írókat, hogy kapcsolódjanak be aktívan az irodalmi életbe”⁴¹. Egy másik beszervezett már a „kedvező” eredményről számol be: a megfigyelt volt parasztpárti funkcionárius „örül, hogy a [pártkongresszuson] Kádár került fölülr, mert ő mégis nyugodt ember [...] a zsidók most csendesebbek, mint korábban voltak. Ezen méri le a jobbratolódást”⁴².

Úgy tűnik, a jelentésben a besúgók és a megfigyelték azonos véleményen vannak: az előbbieket a rendelkezésükre álló információk lehetőségét arra használják, hogy meggyőzzék a döntéshozókat arról, hogy határolják el magukat addigi támogatóiktól, s a megbízhatatlan, ingadozó zsidók helyett rájuk támaszkodjanak.

A népiek vonzaskörébe tartozó értelmiségieket bizakodással töltötte el, hogy az ország első embere, Kádár, nem zsidó, s Hruscsovnak sincs zsidóbarát híre. „Igaz-e, hogy Hruscsov antiszemita? Igaz-e, hogy Hruscsov úgy beszél a zsidókról, mint asszimilálódásra képtelen, munkakerülő fajról?” – kérdezte besúgójától egyikük. Az ügynök óvatos, feljebbvalóinak is szánt válasza: „Az feleltem, [...] francia lapokból értesültem olyasmiről, hogy Hruscsov egy nyugati nagykövetség fogadásán tett volna tréfás megjegyzést arra, hogy Birobidzsán azért nem fejlődik, mert ott senki sem akar kohómunkás és bányász lenni. Ezt a hírt annak idején »megfuttatták« a nyugati sajtóban, de szovjet reflexió nem érkezett rá”. Ezután az ügynök „faggatta” – provokálta – a „célszemélyt”. Jelentése szerint megtudta, „hogy az elmúlt hetek kétségtelenül legjelentősebb eseménye volt, hogy Kádár együtt ebédelt Illyés Gyuláékkal. [...] a találkozáson nagyon őszintén feltárták Kádár előtt aggodalmaikat [...Kádár] azt mondta, hogy [...] ezek a pártnak is problémát jelentenek (ilyen volt pl. az antiszemitizmus) [...] Hangjában inkább szomorú szemrehányás, semmint szigorúság volt a népi írók számára”. Féja szerint – idézi beszélgetőpartnerét az ügynök – „ez mind igaz, de egyben lehangoló is. Mert én emlékszem az első találkozóra Kádár és közöttünk. Akkor is hasonló benyomásokkal távoztunk. Aztán egyszerűen nem történt semmi. Mert Kádár jó szándéka vitán felülr [...], de az udvar, amely körülveszi, megakadályozza a kibontakozást”⁴³.

A titkosszolgálatnak pontos értesülései voltak a népiek vonzaskörébe tartozók véleménykülönbségeiről. „Kádárt nem lehet támogatni. Ő [a megfigyelt] mint politikus két feltételen méri le Kádáréknak politikáját. Egyrészt sohasem bocsátható meg az oroszok behívása, de mondjuk ezek jöttek volna hívás nélkül is. [...] mit tett a Kádár-kormány a magyarság biológiai álmánya megőrzésében és fejlesztésében, [...] mit tett az életszínvonal emelése érdekében? A kisebbségi magyarság sorvad, és [be]olvad a rabló államok népességébe. [...] Mit tett Kádár a zsidó szemérmertlenség kiszorítására? Soha a zsidók olyan nagy fiúk, olyan szemtelenek nem voltak, mint Kádár idejében. Minden vezető állás zsidóké vagy zsidó feleségé. És hogy össze vannak szövödvé” – adja vissza a megfigyelt szavait az ügynök.⁴⁴

A titkosrendőrség látószögébe került népieknek csak laza kapcsolatuk volt a legismertebb népi írókkal. Amikor Illyés és Németh László megkötötte alkuját a rendszerrel, a szálak tovább lazultak. A megfigyelték egyike így vélekedett Illyés és Déry Tibor barátságáról: „Illyés

41 TH O-11 803/10. 1959. augusztus 13-i ügynökjelentés.

42 Uo. 1959. december 28-i jelentés.

43 TH O-11 803/2. 1959. augusztus 18-i jelentés.

44 TH O-11 803/5. 1961. január 6-i jelentés. „Az ügynököt megbízhatónak tartom” – írta a jelentés végére Borók Kálmán titkosszolgálati tiszt.

Gyula is valóságos szerelmese Dérynek. Gyulának mindig is megvolt a maga házizsidaja, na most Déry az.”⁴⁵

A titkosszolgálat által megfigyelt népieknek végső soron rosszabb volt a véleményük a Kádár-rendszerről, mint a Rákosi-éráról. Kádár javára írták ugyan, hogy csökkentette a zsidók számát a párt felső vezetésében, de Rákosi okosabb, műveltebb volt Kádárnál: „Rákosiékban még volt nosztalgia a magyar kultúra iránt. Megbeszélték a dolgokat Illyéssel, Némethel, például Lukács. Ezeknek már fogalmuk sincs a kultúráról, legfeljebb politikai érdekből közelednek Illyéshez. [...] Ezek olyan pimasz pesti prolik.”⁴⁶

45 TH O-11 803/4. 1961. augusztus 10-i ügynökjelentés.

46 TH O-11 803/8. 1959. december 20-i lakáslehallgatási jkv.